

טעם המצוה של שילוח הקן

א' אלול ה'תשפ"א

שלמה צוקר

בנות סיני – פרק שילוח הקן – שיעור א'

הפסוקים והמפרשים

1. דברים פרק כב

(ו) כִּי יִקְרָא קֶן-צִפּוֹרִים לְפָנֶיךָ בְּדֶרֶךְ בְּכַל-עֵץ אֲנִי עַל-הָאָרֶץ אֲפָרְחִים אֹן בְּיָצִים וְהָאֵם רֹבֶצֶת עַל-הָאֲפָרְחִים אֲנִי עַל-הָיָצִים לֹא-תִקַּח הָאֵם עַל-הַבָּנִים:
(ז) שְׁלַח תְּשַׁלַּח אֶת-הָאֵם וְאֶת-הַבָּנִים תִּקַּח-לָךְ לְמַעַן יִיטֵב לָךְ וְהָאֲרֶכֶת יָמִים:

2. רשב"ם דברים פרק כב

(ו) כי יקרא - יזדמן על ידי מקרה:
לא תקח האם על הבנים - לפי דרך ארץ ולתשובת המינין כבר פירשתי בלא תבשל גדי בחלב אמו וכן באותו ואת בנו שדומה לאכזריות ורעבתנות לקחת ולשחוט ולבשל ולאכול אם ובנים יחד:

3. רבינו בחיי דברים פרק כב פסוק ז

(ז) שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך. ע"ד הפשט: יצוה הכתוב בקיום המין ושלא לעקרו, שאע"פ שהתירה תורה שחיטת בעלי חיים לתועלת האדם לא תתיר ההשחחה והעקירה בהם, ואלו לקח האם עם הבנים כאחד הוא כאלו הכרית המין ההוא. ואמר: למען ייטב לך, שהשם יחמול עליך, והארכת ימים, כאשר לא הכרת כל המין ועזבת האם ולא עקרת המין.

וכשומר: והאם רובצת על האפרוחים או על הביצים, גלה לנו הכתוב בזה כי "הביצים" שהזכיר הם "הבנים", וקרא את הביצים בנים לפי שמהם יוצאים הבנים. ויעלה בידינו מזה (עי' חולין קמ ב) שאינו חייב בשלוח עד שיהיו הביצים שלמים ראויים לבנים, ואם היו שבורים אינו חייב בשלוח. והזכיר אפרוחים וביצים בלשון רבים שכן המנהג, ואף אם האם רובצת על אפרוח אחד או ביצה שלמה אחת חייב בשלוח. והרמב"ם ז"ל נתן טעם במצוה בפרק מ"ח מספר המורה שהוא כדי שלא תצטער האם בראית לקיחת הבנים, שאלו לקח הבנים בפני האם היתה האם מצטערת, כענין מצות אותו ואת בנו שאין לשחוט הבן בפני האם, כי אהבת האם וחמלתה על פרי בטנו אינו נמשך אחר השכל אלא אחר פועל הכח המדמה, ואם בבהמות ועופות חסה התורה כל שכן בבני אדם, ואם כן זה וזה כדי שנתרחק ממדת האכזריות ושנתנהג במדת הרחמנות. וע"ד המדרש: (תנחומא ב) שלח תשלח את האם, אין לך קלה בכל המצות משלוח הקן, ומה שכרה: למען ייטב לך והארכת ימים. משל למה הדבר דומה, למלך שהכניס פועלים לשדהו לנטוע ולא גלה להן שכר נטיעתן, לערב כל מי שנטע אילן אחד נתן זהוב אחד, התחילו הכל תמהין, ומה זה שלא נטע אלא אילן אחד קל ופחות נותן לו זהוב אחד אנו שנטענו הרבה על אחת כמה וכמה, כך שלוח הקן שאין בו חסרון כיס שכרו כך, שאר מצות שיש בהן חסרון כיס וטורח והצלת נפשות על אחת כמה וכמה, לכך לא פירש הקדוש ברוך הוא לישראל שכר המצות כדי שיהיו עושיין אותן כלן. שכן מצינו המצות שהן בדמיון אילנות שעושיין פירות, יש אילן עושה פרי חשוב יותר מחברו וכן יש מצוה ששכרה גדול, וכבר ידעת שמצות הכנסת אורחים פרי שכרה בנים, והראיה שרה אמנו, גם השונמית (מלכים - ב ד, טז) שקבלה לאלישע, וכן יש מצוה ששכרה אריכות ימים כמצות כבוד אב ואם, ומצות שלוח הקן, והאמנם עיקר אריכות ימים זה לעוה"ב, הוא שנאמר: (ישעיה טז, ב) "והיה כעוף נודד קן משולח תהיינה בנות מואב מעברות לארנון", זה שאמר הכתוב: (ירמיה יז, יא) "קורא דגר ולא ילד עושה עושר ולא במשפט בחצי ימיו יעזבנו ובאחריתו יהיה נבל", מה כתיב בתריה: "כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו", מה ענין זה לזה, הקורא הזה מביא ביצים משאר עופות ויושב עליהם עד שיוצאין מקליפיהם והן נעשיין אפרוחין והן עולין אחריה ומורטים את כנפיה ואוכלין אותן, כשהוא רוצה לפרוח אינו יכול שנמרטו כנפיו, מוצאו חיה או שרץ ואוכלו, מי גרם לו, על שגזל ביצים שאינן שלו, כך יהיו אומות העולם שפשטו ידיהם בכסא כבוד מקדשנו, החריבו ושרפו את היכלנו והגלו את ישראל, ומואבים ועמונים הקדוש ברוך הוא יאבד זכרם כענין שכתוב: (צפניה ב, ט) "לכן חי אני נאם ה' צבאות כי מואב כסדום תהיה ובני עמון כעמורה ממשק חרול ומכרה מלח ושממה עד עולם שארית עמי יבזום ויתר גוי ינחלום", עד כאן במדרש. ומצינו שלמה המלך שהשוה שתי מצות אלו כאחת, הוא שאמר: (משלי ל, יז) "עין תלעג לאב ותבוז ליקחת אם", ואמרו בירושלמי פ"ק דפאה: עין תלעג לאב, זה כבוד אב ואם, ותבוז ליקחת אם, זה שלוח הקן, שהתורה פירשה שכרן ובה שלמה ופירש עונשן.

וע"ד השכל: שלח תשלח את האם, טעם המצוה ללמדנו על מדת הרחמנות, ושנתרחק מן האכזריות שהיא תכונה רעה בנפש, וכענין שאסרה תורה: (ויקרא כב, כח) "לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד", וכענין שנצטוונו

בתורה שבעל פה דרך רחמנות לא דרך אכזריות בשחיטה בצואר ולא מן העורף, והוא דעת הרב בספר המורה, וכבר הזכרתיו למעלה.

וע"ד הקבלה: שלח תשלח את האם, היא הבינה שממנה יישאבו השבע שפע בכל שמטה ושמטה לחדש פני אדמה, והיא קן העולם, ונקראת "אם העולם". וכן תמצא בספר הבהיר: מאי דכתיב: שלח תשלח את האם, ולא אמר את האב, אלא שלח תשלח את האם בכבוד אותה שנקראת אם העולם, דכתיב: (משלי ב, ג) "כי אם לבינה תקרא". ומאי: ואת הבנים תקח לך, רבי רחומאי אומר אותם בנים שגדלה, ומאי נינהו, שבעת ימי החג ושבעת ימי השבוע, עד כאן. והשלוח הזה אינו אלא בעוף טהור והיא עבודה וכבוד לאותה שנקראת "אם העולם" שאי אפשר ללוקחה ואין שם היום נתפש בה, כי היא למעלה משבעת ימי בראשית שאינה נגמרת במנין, וכענין שכתוב: (תהלים קמז, ה) "ולתבונתו אין מספר", וכן העשירית נקראת "אם" כענין שכתוב: (שמות כ, יב) "כבד את אביך ואת אמך", ואמרו רז"ל (ברכות לה ב): (משלי כח, כד) "גוזל אביו ואמו", אין אביו אלא הקדוש ברוך הוא, ואין אמו אלא כנסת ישראל. והשכר בשתי מצות הללו הוא אריכות ימים, אלא שבמצות כבוד אב ואם הזכיר "על האדמה", וכן: (דברים כה, טו) "במשקלות", וכאן בשלוח הקן אמר: למען ייטב לך והארכת ימים, ולא הזכיר "על האדמה". ובאור "והארכת ימים" תאריך אף מן הימים שכתוב בו: (שמות לא, יז) "כי ששת ימים" ויש עוד דעת אחרת, שיש בקיום מצוה זו התעוררות רחמים על כל העולם, והוא כי מתוך שהוא משלח את האם הנה היא מצטערת ודואגת על חרבן קנה ורחוק בניה ומצטערת והולכת ורוצה לאבד את עצמה, ומתוך צערה הגדול השר הממונה על העופות מבקש רחמים מהקב"ה, ואז הקדוש ברוך הוא שכתוב בו: (תהלים קמה, ט) "ורחמיו על כל מעשיו", ממשיך שפע הרחמים על כל המצטערים והצריכים רחמים ומרחם עליהם. נמצאת אומר: שהמקיים מצוה זו ומשלח הוא סבה לעורר רחמים על כל העולם וטוב לו עמהם, וזהו שאמר: למען ייטב לך והארכת ימים, כלומר אותו השלוח יהיה לטוב לך והארכת ימים עליו, כי אריכות ימים בסבת הרחמים.

ומצאתי במדרש באלה הדברים רבה (ו, ג): מצות שלוח הקן שכרה בנים, אמר הקדוש ברוך הוא: אם אין לך בנים, אני נותן לך בנים, מנין, שנאמר: שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך, שלח תשלח את האם, ומה שכר אתה נוטל, את הבנים תקח לך. והמדרש הזה ירמוז אל הסוד הזה שהזכרתי. ובאר אותו כי המדה היא, היא מקום הבנים, שם עמדה חנה בכונת התפלה כששאלה בנים ממה שאמרה: (שמואל א - א, י) "ותתפלל על ה'", שם הוא העולם שכלו טוב, העולם שכלו ארוך, שנאמר: (תהלים לז, ד) "והתענג על ה'", לכך חתם מצוה זו בשכרה למען ייטב לך והארכת ימים. ואמרו במסכת נדה (ע ב) פרק תינוקת: מה יעשה אדם ויחכם, יבקש רחמים ממי שהחכמה שלו, שנאמר: (משלי ב, ו) "כי ה' יתן חכמה". מה יעשה אדם ויהיו לו בנים, יבקש רחמים ממי שהבנים שלו, שנאמר: (תהלים קכז, ג) "הנה נחלת ה' בנים". והבן המאמר הזה איך סדרו החכמים צרכים הללו כסדר המדות. ומצוה זו מן המצות המקובלות, והחכמים ז"ל תקנו ברכה בכלן ולא תקנו בזו, לפי שאינה מצוה מחוייבת כמו שאר מצות, ואינו חייב לחזר אחריה במכוון אלא כשיזדמן לו, וזהו לשון "כי יקרה", ועוד שאינו חייב בשלוח אלא כשהוא רוצה ליקח הבנים.

4. העמק דבר דברים פרק כב דברים פרק כב פסוק ו

לא תקח וגו'. ראיתי בטעם המצוה כי הוא שילום גמול הרחמים, דהאם היה ביכלתה לפרוח מן האדם, אך בקשה להגין על האפרוחים או על הביצים, על כן תמלט, וזהו מסעיפי הרחמים, ומלמדנו על הא דאיתא חולין ד' פ"ד ויכבד אשתו ובניו יותר ממה שיש לו, שהן תלויין בו והוא תלוי במי שאמר והי' העולם, וזה היסוד למדנו ממה שחסה התורה על האם שהגינה בנפשה על האפרוחים, ומ"מ אינו אלא גזירה:

5. פירוש אברבנאל על התורה, דברים כב, ו

ונראה לי שמלבד הרחיקת האכזריות ותיקון התכונות מאיתנו, הנה כיוונה התורה בזה עוד להרחיק ההפסד האפשרי להיות קודם זמנו שתתמיד הווית ההוויה בכל מה שאפשר מאשר תיקן הוויתם לעשות פרי שהם הבנים כמו העץ העושה פרי. וציוה הקב"ה שלא ישחית הדבר המוליד ועושה פרי אבל כמו שהותרה כריתת הפרי ונאסרה כריתת העץ... ככה ציוה שניקה הבנים - שהוא הפרי שהאם נותנת בהיותה רובצת עליהם - ולא נשחית העץ בעצמו, אבל נשלח את האם כדי שאנחנו נזון מן הבנים או האפרוחים והאם תעשה פרי אחר ותתמיד ההויה וההטבה. ואמנם חכמינו ז"ל... קיבלו שאין חיוב המצוה כי אם בעוף טהור וביצים ואפרוחים טהורים לא בטמאים... ואמנם הטמאים הם כעץ אשר לא עץ מאכל הוא שמותר לכתרו, לפי שאין הרחמים על הבעלי חיים ועל העצים כי אם על האדם שנברא הכל לתועלתו. ולזה היה סוף המאמר "למען ייטב לך והארכת ימים", ר"ל שלא היתה המצוה הזאת לתועלת הבעלי חיים כי אם למען ייטב לאדם כשתתמיד בהם הויתתה למען יאכל ממנה פעמים אחרות, וזהו 'והארכת ימים', ר"ל כיון שאתה עתיד להאריך ימים בארץ, הנה אתה צריך אל התמדת ההויה במזונות כדי שייסיקו אליך בהזנת ימים רבים.

הסוגיא המרכזית

6. תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לג עמוד ב

משנה. האומר על קן צפור יגיעו רחמיה ועל טוב יזכר שמך, מודים מודים - משתקין אותו .
גמרא. בשלמא מודים מודים משתקין אותו - משום דמיחזי כשתי רשויות, ועל טוב יזכר שמך - נמי משמע על הטובה ולא על הרעה, ותנן: חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה. אלא, על קן צפור יגיעו רחמיה מאי טעמא? - פליגי בה תרי אמוראי במערבא, רבי יוסי בר אבין ורבי יוסי בר זבדא; חד אמר: מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית, וחד אמר: מפני שעושה מדותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים, ואינן אלא גזרות. ההוא דנחית קמיה דרבה ואמר: אתה חסת על קן צפור אתה חוס ורחם עלינו. אמר רבה: כמה ידע האי צורבא מרבנן לרצוי למריה! - אמר ליה אביי: והא משתקין אותו תנן! ורבה נמי - לחדודי לאביי הוא דבעי.

7. רש"י מסכת ברכות דף לג עמוד ב

משנה. האומר - בתפלתו.
על קן צפור יגיעו רחמיה - אנשים שהיו מראים עצמם כמתכוננים להעמיק בלשון תחנונים, ואומרים: רחום וחונן אתה, ועל קן צפור יגיעו רחמיה, שאמרת לשלח את האם, או שאומר: על טוב שאתה עושה לנו יזכר שמך, או שאומר: מודים מודים - משתקין אותו.
גמרא. שמטיל קנאה - לומר: על אלה חס, ולא על שאר בריותיו.
מדותיו - מצותיו, והוא לא לרחמים עשה, אלא להטיל על ישראל חקי גזרותיו; להודיע שהם עבדיו ושומרי מצותיו וגזרות חוקותיו, אף בדברים שיש לשטן ולנכרים להשיב עליהם, ולומר מה צורך במצוה זו.
ורבה נמי לחדודי לאביי הוא דבעי - שישב לו מה שהשיב.

8. דברים רבה (ליברמן) פרשת כי תצא

[א.] כי תצא למלחמה, כי יקרא קן צפור לפניך... ולמה התינוק נימול לשמונה ימים, שנתן הקדוש ברוך הוא רחמיו עליו להמתין לו עד שיהא בו כח, וכשם שרחמיו של הקדוש ברוך הוא על האדם כך רחמיו על הבהמה, מנין, שנא' ומיום השמיני והלאה ירצה, ולא עוד אלא שאמ' הקדוש ברוך הוא, אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד. וכשם שנתמלא הקדוש ברוך הוא רחמים על הבהמה כך נתמלא רחמים על העופות, שנא' כי יקרא קן צפור לפניך.

שיטת הרמב"ם, תלמידיו, וחולקיו

9. פירוש המשנה לרמב"ם מסכת ברכות פרק ה משנה ג

[ג] ענין אמרו על קן צפור יגיעו רחמיה, הוא שיאמר כשם שחסת על קן צפור ואמרת לא תקח האם על הבנים כך חוס עלינו, שהאומר כן משתקין אותו, לפי שהוא אומר שטעם מצוה זו בגלל רחמי הקדוש ברוך הוא על העוף, ואינו כן, לפי שאלו היה דרך רחמים לא היה מתיר השחיטה כלל, אלא היא מצוה שמעית שאין לה טעם. וכן אם אמר על טוב יזכר שמך, יוצא מכך שעל רע לא יזכר, וזה היפך הדין, לפי שחובה להודות לה' על טוב ועל רע. וענין סרבן. מיאון, כלומר שלא ימאן ויתעבב הרבה. והעובר לפני התיבה, הוא שליח צבור.

10. פירוש המשנה לרמב"ם מסכת מגילה פרק ד משנה ג

ואין לומר יברכך טובים, כי ה' משבחים אותו הצדיקים והרשעים כמו שנ' מי לא יראך מלך הגוים. ועל קן צפור יגיעו רחמיה, לפי שזה שנ' לא תקח האם על הבנים אינו מחמת חמלה מאת ה' אלא גזרת הכתוב היא. ועל טוב יזכר שמך, מפני שהוא נזכר על טוב ועל רע כמו שאמרנו מברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה. וכשאומר מודים מודים, הרי יש לספק בהודאתו שמא לשנים, והיא לאחד.

11. רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ט הלכה ז

מי שאמר בתחנונים מי שריחם על קן ציפור שלא ליקח האם על הבנים או שלא לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד ירחם עלינו וכיוצא בענין זה משתקין אותו, מפני שמצות אלו גזרת הכתוב הן ואינן רחמים, שאילו היו מפני רחמים לא היה מתיר לנו שחיטה כל עיקר, וכן לא ירבה בכנויים של שם ויאמר האל הגדול הגבור והנורא והחזק והאמיץ והעיוז, שאין כח באדם להגיע בסוף שבחיו, אלא אומר מה שאמר משה רבינו עליו השלום.

12. בן ידית הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ט הלכה ז

[ז] מי שאמר בתחנונים מי שריחם על קן צפור וכו' מפני שמצות אלו גזירת הכתוב הן ואינן רחמים וכו'. כאן נטה להלכה אחר דעת מי שאמר שמדותיו גזירות ובס' מורה נבוכים ח"ג פ' מ"ח נטה אחר דעת מי שאמר שמטיל קנאה אבל מדותיו רחמים ועי"ש בפירוש הרב שם טוב ז"ל והנראה לי כפשוטו דכיון דבכמה מקומות

אמרין בש"ס גזירת הכתוב היא וק"ל שלא נתגלו טעמי תורה לפיכך להלכה פסק כמאן דאמר שמדותיו גזירות והתם בספר המורה נתן דעתו למצוא לכל המצות טעם ונתן טעם גם לזו וכמ"ש שם וז"ל ואנחנו נמשכנו אחר הדעת השני ע"כ פ"י דבאותו ספר נמשך לתת טעם לכל המצות ואה"נ דלהלכה תפסינן דמדותיו גזירות ועי"ש באותו חלק פ' כ"ו באורך וס"ל לרבינו דלדורש שרי וכמו שעשה הוא וכהמדרש רבה פרשת תצא וכהתרגום יונתן בפרשיות אמור ותצא עי"ש ולמעבד עובדא לא נהגינן כן נ"ל ברור. ועיין מה שהאריך בס' מעשה רוקח ועיין בתוס' יום טוב (פ"ט) [פ"ה] דברכות וק"ל.

13. ספר מורה הנבוכים חלק ג פרק מח

וכן אסר לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד, להשמר ולהרחיק לשחוט משניהם הבן לעיני האם, כי צער בעלי חיים בזה גדול מאד, אין הפרש בין צער האדם עליו וצער שאר ב"ח, כי אהבת האם ורחמיה על הולד אינו נמשך אחר השכל רק אחר פעל הכח המדמה הנמצא ברוב בעלי חיים כמו שנמצא באדם, והיה זה הדין מיוחד בשור ושה, מפני שהם מותר לנו אכילתם מן הבייתות הנהוג לאכלם, והם אשר תכיר מהם האם את הולד, וזהו הטעם ג"כ בשלוח הקן, כי הביצים אשר שכבה האם עליהם והאפרוחים הצריכים לאמם על הרוב אינם ראויים לאכילה, וכשישלח האם ותלך לה לא תצטער בראות לקיחת הבנים, ועל הרוב יהיה סבה להניח הכל, כי מה שהיה לוקח ברוב הפעמים אינו ראוי לאכילה, ואם אלו הצערים הנפשיים חסה תורה עליהם בבהמות ובעופות כל שכן בבני אדם, ולא תקשה עלי באמרם על קן צפור יגיעו רחמך וגו', כי הוא לפי אחת משתי הדעות אשר זכרנום, ר"ל דעת מי שחושב שאין טעם לתורה אלא הרצון לבד, ואנחנו נמשכנו אחר הדעת השני,

14. רמב"ן דברים פרק כב פסוק ו

(ו) כי יקרא קן צפור לפניך - גם זו מצוה מבוארת מן אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כב כח). כי הטעם בשניהם לבלתי היות לנו לב אכזרי ולא נרחם, או שלא יתיר הכתוב לעשות השחתה לעקור המין אף על פי שהתיר השחיטה במין ההוא, והנה ההורג האם והבנים ביום אחד או לוקח אותם בהיות להם דרוור לעוף כאלו יכרית המין ההוא:

וכתב הרב במורה הנבוכים (ג מח) כי טעם שלוח הקן וטעם אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד, כדי להזהיר שלא ישחוט הבן בעיני האם כי יש לבהמות דאגה גדולה בזה, ואין הפרש בין דאגת האדם לדאגת הבהמות על בניהם, כי אהבת האם וחנותה לבני בטנה איננו נמשך אחרי השכל והדבור אבל הוא מפעולת כח המחשבה המצויה בבהמות כאשר היא מצויה באדם. ואם כן, אין עיקר האיסור באותו ואת בנו רק בבנו ואותו, אבל הכל הרחקה. ויותר נכון, בעבור שלא נתאכזר. ואמר הרב ואל תשיב עלי ממאמר החכמים (ברכות לג ב) האומר על קן צפור יגיעו רחמך, כי זו אחת משתי סברות, סברת מי שיראה כי אין טעם למצות אלא חפץ הבורא, ואנחנו מחזיקים בסברה השניה שיהיה בכל המצות טעם. והוקשה עליו עוד מה שמצא בב"ר (מד א) וכי מה איכפת לו להקב"ה בין שוחט מן הצואר לשוחט מן העורף, הא לא נתנו המצות אלא לצרף בהם את הבריות שנאמר (משלי ל ה) כל אמרת אלוה צרופה:

וזה הענין שגזר הרב במצות שיש להם טעם, מבואר הוא מאד כי בכל אחד טעם ותועלת ותקון לאדם, מלבד שכן מאת המצוה בהן יתברך. וכבר ארז"ל (סנהדרין כא ב) מפני מה לא נתגלו טעמי תורה וכו', ודרשו (פסחים קיט א) ולמכסה עתיק, זה המגלה דברים שכסה עתיק יומין ומאי ניהו טעמי תורה. וכבר דרשו בפרה אדומה (במדב"ר יט ג ד), שאמר שלמה על הכל עמדת, ופרשה של פרה אדומה חקרתי ושאלתי ופשפשתי, אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני (קהלת ז כג), ואמר ר' יוסי בר' חנינא אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה לך אני מגלה טעם פרה אדומה אבל לאחרים חקה, דכתיב (זכריה יד ו) והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקרות וקפאון, יקפאון כתיב, דברים המכוסים מכם בעולם הזה עתידין להיות צפויים לעולם הבא, כהדין סמיא דצפי, דכתיב (ישעיה מב טז) והולכתי עורים בדרך לא ידעו, וכתיב (שם) אלה הדברים עשיתים ולא עזבתים, שכבר עשיתים לר' עקיבא. הנה בארו שאין מניעות טעמי תורה ממנו אלא עורון בשכלנו, ושכבר נתגלה טעם החמורה שבהם לחכמי ישראל, וכאלה רבות בדבריהם, ובתורה ובמקרא דברים רבים מודיעין כן, והרב הזכיר מהן: אבל אלו ההגדות אשר נתקשו על הרב, כפי דעתי ענין אחר להם, שרצו לומר שאין התועלת במצות להקב"ה בעצמו יתעלה, אבל התועלת באדם עצמו למנוע ממנו נזק או אמונה רעה או מדה מגונה, או לזכור הנסים ונפלאות הבורא יתברך ולדעת את השם. וזהו "לצרף בהן", שיהיו ככסף צרוף, כי הצורף הכסף אין מעשהו בלא טעם, אבל להוציא ממנו כל סיג, וכן המצות להוציא מלבנו כל אמונה רעה ולהודיענו האמת ולזכורו תמיד: ולשון זו האגדה עצמה הזכרה בילמדנו (תנחומא שמיני ח) בפרשת זאת החיה, וכי מה איכפת לו להקב"ה בין שוחט בהמה ואוכל או נוחר ואוכל כלום אתה מועיל או כלום אתה מזיקו, או מה איכפת לו בין אוכל טהורות או אוכל טמאות, אם חכמת חכמת לך (משלי ט יב), הא לא נתנו המצות אלא לצרף את הבריות, שנאמר (תהלים יב ז) אמרות ה' אמרות טהורות, ונאמר כל אמרת אלוה צרופה, למה, שיהא מגין עליך. הנה מפורש בכאן שלא באו לומר אלא שאין התועלת אליו יתעלה שיצטרך לאורה כמחושב מן המנורה, ושיצטרך למאכל הקרבנות וריח הקטרת, כנראה מפשרוטיהם. ואפילו הזכר לנפלאותיו שעשה שצוה לעשות לזכר ליציאת מצרים ומעשה בראשית, אין התועלת לו, רק שנדע אנחנו האמת ונזכה בו עד שנהיה ראויים להיות מגן עלינו, כי כבודנו וספרנו בנפלאותיו מאפס ותוהו נחשבו לו:

והביא ראייה מן השוחט מן הצואר והעורף לומר שכולם לנו ולא להקב"ה, לפי שלא יתכן לומר בשחיטה שיהא בה תועלת וכבוד לבורא יתברך בצואר יותר מהעורף או הניחור, אלא לנו הם להדריכנו בנתיבות הרחמים גם בעת השחיטה. והביאו ראייה אחרת, או מה איכפת לו בין אוכל טהורות והם המאכלים המותרים, לאוכל טמאות והם המאכלים האסורים, שאמרה בהם התורה (ויקרא יא כח) טמאים המה לכם, ורמז שהוא להיותו נקיי הנפש חכמים משכילי האמת. ואמרם אם חכמת חכמת לך, הזכירו כי המצות המעשיות כגון שחיטת הצואר ללמדנו המדות הטובות, והמצות הגדורות במינין לזקק את נפשותינו, כמו שאמרה תורה (שם כ כה) ולא תשקצו את נפשותיכם בבהמה ובעוף ובכל אשר תרמוש האדמה אשר הבדלתי לכם לטמא, א"כ כלם לתועלתנו בלבד. וזה כמו שאמר אליהוא (איוב לה ו) אם חטאת מה תפעל בו ורבו פשעך מה תעשה לו, ואמר (שם פסוק ז) או מה מידך יקח. וזה דבר מוסכם בכל דברי רבותינו:

ושאלו בירושלמי בנדרים (פ"ט ה"א) אם פותחין לאדם בכבוד המקום בדברים שבינו לבין המקום, והשיבו על השאלה הזאת, אי זהו כבוד המקום כגון סוכה שאיני עושה לולב שאיני נוטל תפילין שאיני מניח, והיינו כבוד המקום, משמע דלנפשיה הוא דמהני, כהדא אם צדקת מה תתן לו או מה מידך יקח, אם חטאת מה תפעל בו ורבו פשעך מה תעשה לו. הנה בארו שאפילו הלולב והסוכה והתפילין שצוה בהן שיהו לאות על ידך ולזכרון בין עיניך כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים, אינן לכבוד ה' יתברך, אבל לרחם על נפשותינו. וכבר סדרו לנו בתפלת יום הכפורים, אתה הבדלת אנוש מראש ותכיריהו לעמוד לפניך כי מי יאמר לך מה תעשה ואם יצדק מה יתן לך. וכן אמר בתורה (לעיל י יג) לטוב לך, כאשר פירשתי (שם פסוק יב), וכן ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה' אלהינו לטוב לנו כל הימים (לעיל ו כד). והכוונה בכלם לטוב לנו, ולא לו יתברך ויתעלה, אבל כל מה שנצטוינו שיהיו בריותיו צרופות ומזוקקות בלא סיגי מחשבות רעות ומדות מגונות:

וכן מה שאמרו (ברכות לג ב) לפי שעושה מדותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים ואינן אלא גזרות, לומר שלא חס האל על קן צפור ולא הגיעו רחמיו על אותו ואת בנו, שאין רחמיו מגיעין בבעלי הנפש הבהמית למנוע אותנו מלעשות בהם צרכנו, שאם כן היה אוסר השחיטה, אבל טעם המניעה ללמד אותנו מדת הרחמנות ושלא נתאכזר. כי האכזריות תפשט בנפש האדם, כידוע בטבחים שוחטי השורים הגדולים והחמורים שהם אנשי דמים זובחי אדם אכזרים מאד, ומפני זה אמרו (קידושין פב א) טוב שבטבחים שותפו של עמלק. והנה המצות האלה בבהמה ובעוף אינן רחמנות עליהם, אלא גזירות בנו להדריכנו וללמד אותנו המדות הטובות. וכן יקראו הם כל המצות שבתורה עשה ולא תעשה גזירות, כמו שאמרו (מכילתא בחדש ו) במשל המלך שנכנס למדינה אמרו לו עבדיו גזור עליהם גזירות, אמר להם כשיקבלו מלכותי אגזור עליהם גזירות, כך אמר הקדוש ברוך הוא קבלתם מלכותי אנכי ה' אלהיך (שמות כ ב), קבלו גזירותי לא יהיה לך וכו' (שם פסוק ג):

אבל במדרשו של רבי נחוניא בן הקנה בשלוח הקן מדרש שיש במצוה סוד, אמר רבי רחמאי מאי דכתיב שלח תשלח את האם ולא אמר את האב, אלא שלח תשלח את האם בכבוד אותה בינה שנקראת אם העולם דכתיב (משלי ב ג) כי אם לבינה תקרא. מאי ואת הבנים תקח לך, אמר רבי רחמאי אותם בנים שגדלה ומאי ניהו שבעת ימי הסוכה ודיני שבעת ימי השבוע וכו'. והנה המצוה הזאת רומזת לענין גדול, ולכך שכרה מרובה למען ייטב לך והארכת ימים:

15. בית הבחירה (מאירי) מסכת ברכות דף לג עמוד ב

האומר על קן צפור יגיעו רחמין לשלח את האם מעל הבנים כך יהיו רחמין על עמך ישראל משתיקין אותו ונראה לי מפני שהוא מיחד השגחה פרטית בבעלי חיים וכבר אמר כמתרעם ותעשה אדם כדגי הים הורה שאין ההשגחה בבעלי חיים רק השגחה מינית לבד וזהו לדעתי מה שאמר בגמ' מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית והקנאה תסור בהיות כל דבר מושגח כפי הראוי ומ"מ נאמר בה שם טעם אחר והוא מפני שהוא עושה מדותיו רחמים ואינם אלא גזירות וזה נראה כנמשך לדעת האומר שפעולותיו נמשכות אחר הרצון ומ"מ אפשר לפרשו שאין הכונה לרחם על קן הצפור שאם כן לא היה לו להתיר את השחיטה אלא שהיא גזירה מוטלת על האדם להקנותו מדה טובה כדרך אמרם מה אכפת לו להב"ה בין שוחט מן הצואר לשוחט מן העורף אלא לצרף בהם את הבריות ר"ל להקנות לעושיהם שלימות המחויב בהם ובתלמוד המערב הזכירו עוד טעם אחר מפני שהוא נראה כקורא תגר על מדותיו על קן צפור הגיעו רחמיו ועליו לא הגיעו ר' יוסה אומר כנותן קצבה למדותיו כלומר עד קן צפור הגיעו רחמין ואמרו עוד שם הלין המתרגמין בית ישראל כמה דאנא רחמן בשמיא כן תהון רחמנין בארעא ותורתא או רחלה יתה וית ברה לא תכסון ביומא חד לא עבדין טיבות שהן עושין מדותיו של הב"ה רחמין:

16. ספר החינוך פרשת כי תצא מצוה תקמה מצות שלוח הקן

משרשי המצוה לתת אל לבנו שהשגחת האל ברוך הוא על בריותיו במין האדם בפרט, כמו שכתוב כי עיניו על כל דרכי איש וגו', ובשאר מיני בעלי חיים במינים דרך כלל. כלומר שחפצו ברוך הוא בקיום המין, ועל כן לא יכלה לעולם מין מכל מיני הנבראים, כי בהשגחת החי וקיים לעד ברוך הוא על הדבר ימצא בו הקיום. ובהניח האדם דעתו על זה, יבין דרכי ה' ויראה כי המשכת קיום המינים בעולם שלא כלה ואבד אחד מכולם, מביצי כנים ועד קרני ראם, מיום שנבראו הכל במאמרו והפצו על זה. ומן השורש הזה אמרו זכרונם לברכה [ברכות ל"ג ע"ב] שהאומר בתפילתו רחמנו שאתה המרחם כי על קן צפור

יגיעו רחמיק, שמשתיקין אותו, שאין העניין רחמים, אלא כדי לזכותנו על העניין שזכרתי. ואמרו בטעם זה בגמרא, [שם] מפני שעושה מידותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים ואינן אלא גזרות. ואין העניין לומר שאין הקדוש ברוך הוא מרחם חלילה, שהרי הוא נקרא רחום, ואמרו זיכרונם לברכה [שבח קל"ג ע"ב] מה הקדוש ברוך הוא רחום אף אתה היה מרחם. אבל כוונתם לומר שאין מדת הרחמנות בו חלילה כמו בני אדם, שהרחמנות בהם מוכרח בטבעם ששם בהם הבורא ברוך הוא, אבל הרחמנות אליו מחפצו הפשוט שחייבה חכמתו לרחם מפני שהיא מידה טובה, וכל הטובות נמצאות מאתו. ואמרו כי בצוותו אותנו על זה, לא מצד הכרח מדת הרחמנות ציונו בדבר, שהרי התיר לנו השחיטה בהן, כי כל המינים לצורך האדם הן נבראים. אבל הצוואה על זה, ובאותו ואת בנו שהיא כיוצא בה, ובשאר מצוות רבות, אינו אלא כגזרה לפניו, שגזר על זה בחפצו הפשוט. ואלו רצה בהפך מזה, לא יכריחנו דבר ולא ימנענו סבה חלילה, כמונו אנחנו הבנויים בכח הטבעים, שמדת הרחמנות תעכבנו מלהשחית, או תכריחנו להטיב לפעמים. זהו עניין אמרם אינן אלא גזרות ומשורש הענין מה שזכרנו: והנה הארכתי לכתוב לך בני כל זה, להעיד על כל שורשי ספרי עדים נאמנים, שני עמודי עולם, חכמים גדולים ונבונים, בעלי שכל מזוקק ובסתרי התורה מקובלים, כי הנך רואה בעיניך דעת שניהם כי יש במצוות התורה טעם להועיל בני אדם בדעותיהם, להכשירם ולהרגילם להכשיר בהן כל פעולותיהם. ושאין התועלת בעשייתן חלילה לבורא ברוך הוא. אם אמנם כי יש מן המצוות שלא השגנו בטעמן במיעוט שכלנו מרוב עומקן ותכלית גודלן, לא נמנע ממנו מהגיד בהן כל אשר נשיג למצוא מן התועלת שיש לו לאדם בעשייתן. וזה דרכי בכל שיחתי בספרי זה, שיש במצוות תועלת מצוי לנו, אך לא אל המצווה בהן, ואם תיתן לבך בדברים תמצא זאת הכוונה בכולן. הרבה יגעת במקצתן להשיג בעניות דעתי לראות בהן מעט קט מרוב התועלות שבהן, וכתבתיו על כל אחת, וזה חלקי מכל עמלי:

שיטת הזוהר

17. תיקוני זוהר תקונא שתיאתא דף כג, א

שלח תשלח תא חזי מלאכא אית דממנא על עופין דאינון נפשין דאתקריאו צפרין וסנדלפרין שמיא ובזמנא דישראל מקיימי האי פקודא ואזלת אימא מתתרכא ובנין צווחין איהו אוליף זכו על עופין דיליה ויימא לקודשא בריך הוא והא כתיב בך ורחמיו על כל מעשיו אמאי גזירת על האי עופא דאתתרכת מקינה וכן מטטרין אוליף זכו על עופין דיליה דאינון רוחין דפרחין בבני נשא... ובזמנא דישראל מקיימין האי פקודא כל ממנא אוליף זכו על עופין דיליה וקודשא בריך הוא מה עביד כניש לכל חיילין דיליה ויימא וכי כל ממנא דעופי דלתתא אוליף זכו על עופין דיליה דממנא עלייהו ולית בכו מאן דאוליף זכו על בני דאינון ישראל בני בכרי ישראל ועל שכינתא דאיהי בגלותא דקנא דילה דאיהי ירושלם חרבה ובנוי בגלותא תחות יד אדונים קשין אומין דעלמא ולית מאן דבעי עלייהו רחמי ויוליף זכו עלייהו בההוא זמנא צווח קודשא בריך הוא ואמר למעני למעני אעשה ואעשה למען שמי ובדא יתער רחמי על שכינתיה ועל בנוי דבגלותא.

18. זוהר חדש מגילת רות דף כה, ב

מאן דחס שבק אימא ובנהא ואזיל ליה. ומה דאימא מתרכא מן הקן דילה מה היא אומרת אוי שהחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתי בני לבין האומות ועל דא ירחם הקב"ה דהא רחמנא לא אשתכח אלא הכי. ועל דא שכינה צועקת על בניה והא כתיב שלח תשלח תרין שלוחין דאינון בית ראשון ובית שני שלח תשלח אפי' ק' זימנין דאי אהדר על גוזליה גו רחימו דבנהא שלח אפי' כמה זמנין עד דאזל ליה וסתר קן שלה ויטול בנין טמירין דקונטרא למיטל אגרא הא רחמנא לא אשתכח אלא הכי. והארכת ימים שיאריך רוגז מן ששת ימים.